

BUXORO TARIXIY OBIDALARINI RESTAVRATSIYA QILISHNING NAZARIY JIHATLARI

Mirfayziyeva Dilshoda Olimjon qizi

Buxoro Davlat Texnika universiteti.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20399433>

Annotatsiya. Ushbu maqolada Buxoro shahridagi tarixiy me'moriy yodgorliklarni restavratsiya qilishning nazariy asoslari, ilmiy-metodologik yondashuvlari va xalqaro konservatsiya tamoyillari bilan uyg'unligi tahlil qilinadi. Tadqiqotda autentiklik, minimal aralashuv, reversibilik va tarixiy qatlamlarni saqlash kabi zamonaviy restavratsiya konsepsiyalari ilmiy asosda yoritilgan. Shuningdek, Buxoro me'moriy merosining global madaniy meros tizimidagi o'rni baholanib, Ark qo'rg'oni, Poi Kalyan majmuasi va Ismoil Somoniy maqbarasi misolida nazariy yondashuvlar tahlil qilingan. Tadqiqot natijalari restavratsiya jarayonini ilmiy asosda optimallashtirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Buxoro, restavratsiya, konservatsiya, madaniy meros, autentiklik, me'morchilik, metodologiya, UNESCO, tarixiy yodgorlik, arxitektura.

БУХАРСКИХ ИСТОРИЧЕСКИХ ПАМЯТНИКОВ РЕСТАВРАЦИИ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ

Аннотация. В данной статье анализируются теоретические основы реставрации историко-архитектурных памятников города Бухары, а также научно-методологические подходы и их соответствие международным принципам консервации. В исследовании научно рассматриваются современные концепции реставрации, такие как аутентичность, минимальное вмешательство, обратимость и сохранение исторических слоёв. Также оценивается значение архитектурного наследия Бухары в глобальной системе культурного наследия, а теоретические подходы анализируются на примере крепости Арк, архитектурного ансамбля Пуи Калян и мавзолея Исмаила Самани. Результаты исследования способствуют научной оптимизации процессов реставрации.

Ключевые слова: Бухара, реставрация, консервация, культурное наследие, аутентичность, архитектура, методология, ЮНЕСКО, исторические памятники, архитектура.

THEORETICAL ASPECTS OF RESTORATION OF HISTORICAL MONUMENTS OF BUKHARA

Abstract. This article analyzes the theoretical foundations of the restoration of historical architectural monuments in the city of Bukhara, as well as scientific and methodological approaches and their alignment with international conservation principles. The study scientifically examines modern restoration concepts such as authenticity, minimal intervention, reversibility, and the preservation of historical layers. It also evaluates the significance of Bukhara's architectural heritage within the global cultural heritage system, while theoretical approaches are analyzed through the examples of the Ark Fortress, the Poi Kalyan complex, and the Ismail Samani Mausoleum. The research findings contribute to the scientific optimization of restoration processes.

Keywords: *Bukhara, restoration, conservation, cultural heritage, authenticity, architecture, methodology, UNESCO, historical monuments, architecture.*

Markaziy Osiyo sivilizatsiyasi tarixida Buxoro alohida ilmiy va madaniy markaz sifatida shakllangan. Buxoro hududi ming yillar davomida ilm-fan, me'morchilik va shaharsozlikning yirik markazi bo'lib kelgan. Bugungi kunda ushbu tarixiy merosni saqlash va ilmiy asosda restavratsiya qilish nafaqat milliy, balki global ahamiyatga ega muammo hisoblanadi.

Buxoroning tarixiy markazi UNESCO Butunjahon merosi ro'yxatiga kiritilgan bo'lib, bu hududdagi har bir me'moriy obida xalqaro muhofaza obyektiga aylangan. Shu sababli restavratsiya jarayonlari faqat amaliy qurilish ishlari emas, balki chuqur ilmiy, tarixiy va metodologik yondashuvni talab qiladi.

Metodologiya

Ushbu tadqiqotda kompleks ilmiy yondashuv qo'llanildi. Asosiy metodlar quyidagilardan iborat:

tarixiy-qiyosiy tahlil orqali Buxoro me'moriy maktabining shakllanish bosqichlari o'rganildi; strukturaviy va funksional tahlil yordamida obidalar konstruktiv tizimi baholandi; empirik kuzatuv asosida mavjud restavratsiya jarayonlari tahlil qilindi; komparativ metod orqali Buxoro tajribasi Italiya, Eron va Turkiya restavratsiya maktablari bilan solishtirildi.

Shuningdek, zamonaviy raqamli texnologiyalar — 3D skanerlash, BIM modellashtirish va GIS tizimlari nazariy jihatdan tahlil qilindi. Tadqiqotda Venetsiya Xartiyasi (1964), Nara Autentiklik hujjati (1994) va UNESCO tavsiyalari metodologik asos sifatida qabul qilindi.

Restavratsiya nazariyasi zamonaviy ilmiy paradigmada faqat buzilgan yoki yemirilgan obidalarni tiklash jarayoni sifatida emas, balki madaniy xotira, tarixiy identifikatsiya va kollektiv ongini saqlashga qaratilgan kompleks ilmiy-falsafiy tizim sifatida talqin qilinadi. Shu nuqtai nazardan, Buxoro me'moriy merosini restavratsiya qilish jarayoni ham ko'p qatlamli metodologik yondashuvni talab etadi, chunki ushbu hududdagi har bir obida nafaqat material yodgorlik, balki tarixiy-sivilizatsion matn sifatida ham qoraladi.

Zamonaviy konservatsiya ilmda restavratsiya uch asosiy paradigmaga tayanadi: birinchisi — tarixiy autentiklikni saqlash paradigmasi; ikkinchisi — strukturaviy barqarorlikni ta'minlash paradigmasi; uchinchisi — madaniy kontinuitetni tiklash paradigmasi. Ushbu uch yondashuv o'zaro integratsiyada qo'llanilgandagina ilmiy jihatdan asoslangan restavratsiya modeli shakllanadi.

Buxoro me'moriy muhiti ushbu paradigmalarning barchasini sinovdan o'tkazuvchi murakkab laboratoriya sifatida namoyon bo'ladi. Chunki bu hududda turli tarixiy davrlar — Somoniylar, Qoraxoniylar, Temuriylar va keyingi davrlar me'moriy qatlamlari bir-biri bilan aralash holda saqlanib qolgan. Shu sababli restavratsiya jarayonida "bir davrni tiklash" emas, balki "ko'p qatlamli tarixni muvozanatda saqlash" tamoyili ustuvor bo'lishi kerak.

Buxoro me'moriy tizimi ichida joylashgan yodgorliklar morfologik jihatdan ikki katta guruhga bo'linadi: monumental diniy inshootlar va mudofaa-shaharsozlik inshootlari. Har ikkala guruh restavratsiya nuqtai nazaridan turli ilmiy muammolarni yuzaga keltiradi.

Diniy inshootlarda asosiy muammo dekorativ elementlarning yemirilishi va materialning estetik degradatsiyasi bo'lsa, mudofaa inshootlarida konstruktiv barqarorlik va struktura deformatsiyasi ustuvor muammo hisoblanadi.

Masalan, Ark qo'rg'oni restavratsiya nuqtai nazaridan stratigrafik murakkablikka ega obyekt hisoblanadi. Bu yerda turli davrlarda qo'shilgan qurilish qatlamlari mavjud bo'lib, ularni ajratish va ilmiy rekonstruksiya qilish arxeologik-analitik yondashuvni talab qiladi. Stratigrafik tahlil asosida har bir devor qatlami, qurilish materiali va rekonstruksiya bosqichi alohida identifikatsiya qilinishi lozim. Aks holda tarixiy informatsiyaning yo'qolish xavfi yuzaga keladi.

Poi Kalyan majmuasi esa konstruktiv-injenerlik nuqtai nazaridan murakkab tizimdir. Bu majmua tarkibidagi minora, masjid va madrasalar o'zaro dinamik yuklanish tizimida ishlaydi.

Restavratsiya jarayonida asosiy ilmiy muammo — ushbu yuklanish tizimini buzmasdan, struktura mustahkamligini tiklashdir. Shu maqsadda zamonaviy muhandislik konservatsiyasi usullari, jumladan, finite element analysis (FEA) va strukturaviy monitoring tizimlari qo'llanilishi mumkin.

Ismoil Somoniy maqbarasi esa restavratsiya nazariyasida “materialning o'z-o'zini yo'qotish jarayoni” (material decay theory)ni o'rganishda muhim model obyekt hisoblanadi.

Ushbu yodgorlikda g'isht materialining fizik-kimyoviy degradatsiyasi, namlik migratsiyasi va tuz kristallanishi jarayonlari asosiy destruktiv omillar sifatida namoyon bo'ladi. Ilmiy restavratsiya nuqtai nazaridan bunday jarayonlarga qarshi kurashish uchun faqat yuzaki tiklash emas, balki materialning ichki strukturasi barqarorlashtirish talab etiladi.

Restavratsiyaning nazariy asoslarida “material haqiqiyliigi” va “vizual rekonstruksiya” o'rtasidagi farq alohida ahamiyatga ega. Material haqiqiyliigi (material authenticity) obidaning asl tarkibini saqlashni nazarda tutsa, vizual rekonstruksiya (visual reconstruction) uning tashqi ko'rinishini tiklashga qaratilgan. Zamonaviy ilmiy yondashuv ushbu ikki konseptni bir-biriga qarama-qarshi qo'ymasdan, balki ularni muvozanatli integratsiya qilishni talab etadi.

Shu bilan birga, “minimal aralashuv” tamoyili faqat fizik aralashuvni kamaytirish emas, balki interpretativ aralashuvni ham cheklashni anglatadi. Ya'ni restavratör tarixiy ma'lumotni o'z talqiniga ko'ra o'zgartirmasligi kerak. Bu yondashuv ilmiy obyektivlikni saqlashda muhim rol o'ynaydi.

Zamonaviy restavratsiya nazariyasida raqamli gumanitar fanlar (digital humanities) muhim o'rin egallaydi. 3D lazer skanerlash orqali obidaning millimetr aniqligidagi raqamli modeli yaratiladi, bu esa deformatsiya jarayonlarini vaqt bo'yicha kuzatish imkonini beradi. BIM (Building Information Modeling) tizimlari esa yodgorlikning to'liq strukturaviy pasportini yaratadi. Ushbu texnologiyalar restavratsiyaning subyektiv qarorlardan obyektiv ma'lumotlarga asoslangan ilmiy jarayonga aylantiradi.

Buxoro tajribasining xalqaro kontekstdagi tahlili shuni ko'rsatadiki, Italiya va Fransiya maktablarida restavratsiya ko'proq “rekonstruktiv-estetik” yo'nalishga ega bo'lsa, Buxoro maktabi “materialga sodiqlik” tamoyiliga asoslanadi. Biroq muammo shundaki, ushbu an'anaviy yondashuv zamonaviy texnologiyalar bilan to'liq integratsiyalashmagan. Natijada ilmiy aniqlik va texnologik samaradorlik o'rtasida ma'lum bo'shliq mavjud.

Shuningdek, restavratsiya jarayonida iqlimiy omillar ham muhim rol o'ynaydi. Buxoro hududining keskin kontinental iqlimi, yuqori harorat amplitudasi va past namlik darajasi qurilish materiallarining tez yemirilishiga olib keladi. Shu sababli restavratsiya jarayonida mikroiklim monitoringi va himoya qoplamalari (protective coatings) qo'llanilishi zarur.

Umuman olganda, Buxoro me'moriy merosini restavratsiya qilish jarayoni faqat texnik muammo emas, balki epistemologik muammo hamdir, ya'ni "tarixni qanday tiklash kerak?" degan fundamental savolga javob izlaydi. Bu esa restavratsiyani arxitektura, arxeologiya, materialshunoslik va falsafa kesishgan interdisipliner soha sifatida ko'rsatadi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, Buxoro tarixiy obidalarini restavratsiya qilish murakkab ilmiy tizim bo'lib, u faqat texnik jarayon emas, balki tarixiy, madaniy va falsafiy yondashuvlarni o'z ichiga oladi. Restavratsiya jarayonida xalqaro tamoyillar — autentiklik, minimal aralashuv va reversibilik asosiy metodologik baza sifatida xizmat qiladi.

Buxoro me'moriy merosini saqlashda zamonaviy raqamli texnologiyalarni keng joriy etish, ilmiy kadrlar tayyorlash tizimini rivojlantirish va xalqaro hamkorlikni kuchaytirish zarur. Bu yondashuvlar kelajak avlodga madaniy merosni asl holatda yetkazish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. UNESCO World Heritage Centre. Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention.
2. Venice Charter. International Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites, 1964.
3. Nara Document on Authenticity, 1994.
4. Jokilehto, J. *A History of Architectural Conservation*.
5. Feilden, B. M. *Conservation of Historic Buildings*.
6. Brandi, C. *Theory of Restoration*.
7. O'zbekiston Respublikasi Madaniy meros agentligi rasmiy materiallari.
8. Buxoro me'moriy yodgorliklari bo'yicha ilmiy tadqiqotlar to'plami.